

DIN ISTORICUL CULEGERII DE MATERIAL DIALECTAL. SEVER POP

Sextil Pușcariu, prețuind în mod deosebit „frumusețea și bogăția sufletului românesc și a limbei în care el se oglindește”, stabilea ca obiectiv principal pentru Muzeul Limbii Române, abia înființat (1919), buna cunoaștere a ceea ce numea „comoara de cuvinte, de expresii și de împărecheri fericite de vorbe, pe care strămoșii noștri ne-au lăsat-o și pe care părinții noștri au desăvârșit-o în toate regiunile locuite de români”¹.

Intensificarea cercetărilor lingvistice se impunea cu precădere în epoca imediat următoare primului război mondial, când, o dată cu întregirea țării, limba trecea și ea prin transformări cu totul deosebite, care trebuiau surprinse „în toiul desfășurării”² lor, iar regionalismele era necesar să fie culese înainte de a se pierde.

Într-o atmosferă științifică europeană și românească propice realizării unui asemenea deziderat esențial al epocii, își începe activitatea Sever Pop, plecat de pe plaiurile născudene, unde a primit, în familie, în școală și în însăși comunitatea sătească din Poiana Ilvei, o educație aleasă, bazată pe ideea prețuirii valorilor spirituale ale poporului său. La Facultatea de Filozofie și Litere a Universității „Regele Ferdinand” din Cluj, sub îndrumarea iluștrilor profesori Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Nicolae Drăganu, își va desăvârși pregătirea profesională și i se va adânci sentimentul de iubire pentru limba română, pe care o considera un element fundamental, indispensabil păstrării ființei naționale și a unității tuturor românilor. Cu multă căldură își mărturisește crezul surorii mai mici, învățătoarea Maria (căsătorită Candale): „Cei care slujesc cu adevărat idealurile nobile trebuie să creadă, fără șovăire, în misiunea lor, să fie gata să se sacrifice, oricând și oriunde, pentru ca neamul lor [...] să fie la un loc de cinste printre celelalte neamuri ale lumii, care prețuiesc mai mult valoarea spiritului decât orice valori materiale... [Nu se află] nici un alt mijloc de uniune, de coeziune, de închegare decât limba română; [...] cu ajutorul ei ne-am păstrat ființa națională și mândria de-a fi români de veacuri”³.

Îndrumat spre dialectologie încă din perioada studenției, Sever Pop are o primă experiență și totodată realizare în acest domeniu, prin teza de doctorat *Câteva capitole din terminologia calului* (1925), un comentariu vizând aspectul semantic și cel etimologic, răspândirea geografică a termenilor înregistrați ca

¹ *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române*, I. *Calul*, Cluj, 1922, p. 3.

² Prefața la *Atlasul lingvistic român* (ALR) I/I, p. 7.

³ Învățătoarea pensionară Maria Candale (n. Pop), *Amintiri despre fratele meu*, în „Studii și cercetări etniculturale”, vol. III, Bistrița, 1997, p. 13. Lucrarea a fost prezentată la sesiunea organizată în 1996 la Poiana Ilvei, cu ocazia împlinirii a 95 de ani de la nașterea lui Sever Pop.

răspuns la zece întrebări din CHEST. II al Muzeului, referitoare la creșterea calului, cărăușie, negustorie, întrebuințarea calului, nume date calului, derivate de la *cal* și *iapă*.

Îmbogățirea informației științifice se va realiza în timpul studiilor din Franța, unde este trimis ca bursier de către Sextil Pușcariu, dascălul preocupat de specializarea în problemele de geografie lingvistică și, în general, de pregătirea celui desemnat să devină, alături de Emil Petrovici, anchetator și autor al atlasului românesc.

Cunoștințele teoretice și practice acumulate de Sever Pop, însușirea critică a metodelor folosite în cercetările dialectale, așa cum se reflectă încă în lucrarea din tinerețe *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* (Paris, 1927), explică desăvârșita competență cu care a acționat în fiecare etapă parcursă, de la primele discuții asupra atlasului până la finalizarea lui prin publicare. Opera sa fundamentală este *Atlasul lingvistic român* (ALR), partea întâi, pentru care, timp de șapte ani (1930 – 1937), a cules material din 301 localități, cu un chestionar cuprinzând 2 160 de întrebări și a redactat două volume din ALR I cuprinzând 302 hărți mari și două volume corespunzătoare din ALRM cu 402 hărți colorate; inițiativa și concepția ALRM îi aparțin.

Istoricul atlasului românesc, cu cele două părți, ALR I și ALR II, este bine cunoscut⁴, implicit aportul lui Sever Pop, de aceea nu vom relua aici problemele; vom evidenția doar două aspecte.

Culegerea materialului lexical pe teren, considerată meritul extraordinar al celor doi lingviști, Sever Pop și Emil Petrovici, se făcea cu multă greutate, cu mari sacrificii și trudă, dar cu devotament și pasiune, în schimbul unei prea mici recompense materiale. Afirmația poate fi susținută prin citarea din rapoartele lui Sever Pop aflate în Dosarul *Atlasului lingvistic român* din fondul de arhivă al Muzeului. Astfel, în iunie 1932, pentru 3 000 de lei, onorarul pentru activitate, „am îndurat greutăți de neînchipuit. [...] Am studiat totuși 6 (șase) sate din Basarabia. Am pus deci 13 200 întrebări, scriind atâtea răspunsuri. Am condus mașina peste 3 000 de km”⁵. În iunie 1935, pentru aceeași sumă, anchetează 9 (nouă) comune, pune 41 800 de întrebări, parcurge 3 000 km⁶.

Volumele de atlas publicate s-au bucurat de aprecierea generală a lingviștilor români și străini. O impresionantă caracterizare a aportului lui Sever Pop face Sextil Pușcariu, inițiatorul și conducătorul lucrării: „Materialul ce l-a cules cu o precizie și o exactitate exemplară e de o extraordinară bogăție și utilitate. O temeinică pregătire de specialist în geografia lingvistică și rara sa putere de muncă

⁴ Un studiu amplu a publicat prof. Romulus Todoran, *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop*, în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 157-169; XXIV, 1979, nr. 1, p. 5-15, nr. 2, p. 159-169. Vezi și Alexandra Sever Pop, *Sever Pop, sa vie et moments de l'histoire de l'Atlas linguistique roumain sine ira et studio*, 1980, Gembloux, p. 542; L.[etitia] E.[milia] T.[urdeanu]-C.[artojan], *In memoriam Sever Pop*, în „Revue des études Roumaines”, Paris, 1974, p. 205-210.

⁵ Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul Muzeului Limbii Române*, dosar X, fila 79 (Cahul, 3 iulie 1932).

⁶ *Ibidem*, fila 207.

sunt garanțiile cele mai sigure că partea a doua a muncii sale, cartografierea și comentarea materialului adunat, va fi tot așa de folositoare ca și cea dintâi, anchetele pe teren”⁷.

Succesul monumentalei opere care este atlasul (de fapt atlasele) se datorează și minuțioasei lui pregătiri de-a lungul mai multor ani, Sextil Pușcariu manifestându-și intenția alcătuirii unei asemenea lucrări chiar de la înființarea Muzeului. Pregătirile concrete s-au intensificat mai ales după Întâiul Congres al Filologilor Români, ținut la București, în 1925, când au început discuțiile privind concepția atlasului, anchetatorii (unul sau o echipă), iar mai târziu, întocmirea chestionarului, alegerea localităților, transcrierea fonetică etc.

Un moment important al perioadei de pregătire o reprezintă cele opt anchete dialectale, prin corespondență, cunoscute sub numele de „Chestionarele Muzeului Limbii Române” (CHEST.), lansate începând din noiembrie 1922 (până în 1937), fiecare tratând un singur subiect: I Calul, II Casa, III Firul, IV Nume de loc și nume de persoană, V Stâna, păstoritul și prepararea laptelui, VI Stupăritul, VII Instrumente muzicale, VIII Mâncăruri și băuturi. La acestea ne referim în continuarea intervenției noastre.

Preocupat de găsirea celei mai adecvate modalități de culegere a materialului dialectal, în lucrările sale teoretice, Sever Pop supune unui examen critic riguros principiile aplicate în anchetele lingvistice desfășurate în diferite părți ale lumii, mai ales a celei romanice.

Studiul comparativ al celor două tipuri de anchetă – directă, pe teren, și indirectă, prin corespondenți –, așa cum se relevă prin viziunea lui Sever Pop, demonstrează superioritatea primului tip, cel preferat și de către el însuși.

Lacunele anchetei prin corespondenți erau și sunt cunoscute, dar cine altul putea să le expună mai bine decât Sever Pop, el fiind și primul interpret al materialului cules astfel. Scăderile privesc: corespondenții – competența lor inegală; localitățile anchetate – răspunsurile sunt lipsite de unitate sub raportul răspândirii lor geografice; transcrierea fonetică – greu de aplicat corect de către nespecialiști; definierea cuvintelor – nu totdeauna precisă; informațiile de ordin morfologic și sintactic – prea puține. L. Gauchat constata și un avantaj al acestei metode: corespondentul, nefiind supus unui interogatoriu direct, care să-l oblige a răspunde prompt, poate reflecta asupra întrebărilor, poate consulta alți vorbitori, poate semnala cuvinte și sensuri rare („toutes les nuances délicates d’emploi des mots”), unități frazeologice⁸. Cert este că fiecare dintre lingviștii care au folosit ancheta indirectă au adus o notă de originalitate, încercând perfecționarea ei.

Această modalitate de culegere a lexicului dialectal a fost utilizată în Europa la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, România fiind printre primele țări în care s-a recurs la ea. B. P. Hasdeu a inițiat o asemenea anchetă în

⁷ Raportul prof. univ. Sextil Pușcariu pentru titularizarea lui Sever Pop la catedra de dialectologie a universității clujene, Cluj, 14 februarie 1937.

⁸ Vezi Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, Paris, 1927, p. 51.

1884, punând, în general, o singură întrebare pentru fiecare domeniu de activitate și lăsând astfel libertate totală corespondenților. Câțiva ani mai târziu (1893 – 1894, 1895 – 1896), o nouă acțiune similară întreprindea Nicolae Densușianu, cu scopul înregistrării credințelor și obiceiurilor populare.

La Muzeul Limbii Române, întrebările detaliate au fost formulate în bună parte de Ștefan Pașca, cu remarcabilă competență, după o bună documentare, și au fost difuzate mai ales prin intermediul revizoratelor școlare și al episcopiiilor.

Entuziasmul corespondenților a fost mare la început, dar a scăzut cu fiecare chestionar, astfel încât numărul caietelor cu răspunsuri existente astăzi este următorul: CHEST. I: 649, II: 453, III: 178, IV: 169, V: 105 și 41 de plicuri cu informații suplimentare, unele din alte localități decât cele în care s-a răspuns la chestionarul propriu-zis, VI: 35, VII – lipsește, VIII: 35⁹. Geografic, răspunsurile primite se repartizează diferit față de anchetele similare anterioare. Dacă pentru B. P. Hasdeu și pentru Nicolae Densușianu, majoritatea răspunsurilor veneau din Muntenia și Moldova, puține din Ardeal și Banat (H XVII și XVIII, respectiv ms. 4554 partea I și II), pentru Muzeu, acestea veneau mai ales din Transilvania, Bucovina, Basarabia (din localități care se află astăzi în R. Moldova sau în Ucraina), fapt explicabil prin condițiile istorice.

Cei care au răspuns solicitării Muzeului manifestau multă dragoste pentru limbă, port, obiceiuri, fiind dornici să contribuie la cunoașterea și păstrarea acestora, precum și, cât le-a stat în putință, la terminarea dicționarului „atât de necesar nouă, care n-avem un dicționar cumsecade a[l] limbii noastre”¹⁰. Citez și din scrisoarea studentului Ionel D. Domnescu din Bodești, jud. Neamț (540), care, răspunzând la CHEST. III, scria: „O dragoste mare m-a împins a culege cuvintele neprețuite din graiul comun. [...] Nu știu câtă laudă să exprim pentru D-voastră personal, cât și colaboratorului Dv., Dl. Sever Pop, pentru munca ce o depuneți în scopul realizării, cu speranțe în viitor, *Atlasul lingvistic*”. Este impresionant Dosarul nr. VII din arhiva Muzeului, cu 195 de file, în marea majoritate scrisori prin care cei care se considerau corespondenți sau doreau să devină, aflând din revistele vremii, „Albina”, „Lamura”, „România nouă”, despre CHEST. II Casa, cereau să li se expedieze unul sau mai multe exemplare, pentru a răspunde „cu dorul de muncă”¹¹. Rugămintea le era îndeplinită; însuși Sextil Pușcariu, pe aceste scrisori, a notat semnând „s-a trimis”. Scrisorile conțin diferite informații privind desfășurarea anchetei, opinii, propuneri, nelămuriri, scuze, solicitări pentru

⁹ Pentru unele localități există două sau, uneori, chiar mai multe caiete. De exemplu: la CHEST. I, din localitatea Boian, jud. Cernăuți (152), s-au primit șapte caiete din partea a tot atâția corespondenți, din Zagra, jud. Bistrița-Năsăud (219), 4 caiete. S. Pop amintește și faptul că pentru CHEST. I s-au trimis aproximativ 300 de scrisori în scopul verificării, la majoritatea răspunzându-se, „căci corespondenții au răspuns cu multă inimă și devotament” (*Câteva capitole...*, p. 58). Numerotarea caietelor nu e făcută riguros, cu același număr însoțit de litere fiind notate nu numai caietele primite din aceeași localitate, ci, mai ales în CHEST. IV, și din localități diferite.

¹⁰ Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul Muzeului Limbii Române*, dosar VII, fila 73.

¹¹ *Ibidem*, fila 95.

amenajarea unor muzee sătești etc., putând fi considerate modeste documente ale mentalității și preocupărilor intelectualității din satele românești la început de sec. XX.

În memoria acestor oameni și a muncii lor nobile, avem datoria să-i menționăm cu numele în lucrările noastre, în primul rând în bibliografia *Dicționarului limbii române (DLR)* al Academiei Române, așa cum generos a procedat S. Pușcariu, numindu-i pe corespondenții chestionarelor Hasdeu.

Între cei care au trudit să răspundă solicitării magistrului clujean, foarte buni, de obicei premiați, se află și viitori lingviști sau rude ale lor, mulți învățători și preoți. Cred că este potrivit să amintesc numele câtorva corespondenți: studenții Haralamb Mihăescu (Udești – Suceava), Vasile Breban (Hereclean – Sălaj), Dumitru Macrea (Paloș – Brașov), Pia Drăganu (Cluj), Alexandru Indrea (Someș-Guruslău – Sălaj), Petre Coman (Mățau – Argeș); profesorii Constantin Lacea (Rucăr – Brașov), Valer Literat (Făgăraș); învățătorii Emilian Novacovicu (Răcășdia – Caraș-Severin), Eugen Drimba (Lugașu de Jos – Bihor), Vasile Zdrenghea (Sebeșel – Alba), V. Butură (Sălciua de Jos – Alba); preoții Gh. Ciaușanu (Făurești – Vâlcea), Vasile Sala (Vașcău – Bihor), E. Cioran (Rășinari – Sibiu), Corneliu Vuia (Semlac – Alba).

Din punctul de vedere al atlasului, cele „20 – 30 chestionare parțiale [...] – considera Sextil Pușcariu – ne vor da o orientare generală, un fel de schiță pregătitoare”¹², contribuind la rezolvarea câtorva probleme esențiale: cunoașterea localităților mai interesante lingvistic, elaborarea chestionarului general prin selectarea unor întrebări, realizarea climatului favorabil viitoarelor anchete la fața locului. Iată de ce primul chestionar purta în titlu precizarea „pentru un atlas lingvistic al limbii române”. Pe parcurs, constatându-se că atât culegerea cât și prelucrarea materialului cer o muncă intensă, mult timp și cheltuială, s-a renunțat a se face legătură între ALR și CHEST., cele două lucrări au continuat independent, menirea principală a ultimei rămânând aceea de a furniza informații pentru dicționar.

Pentru dialectologie, materialul chestionarelor nu are decât – în exprimarea lui Sever Pop – „une valeur informative et point un caractère scientifique”, oferind doar „un coup d’oeil synoptique des particularités (phonétiques, de syntaxe, lexicologiques etc.) d’un dialecte quelconque”¹³. În schimb, pentru lexicografie, el este important, aspect apreciat și de Sever Pop – „Chestionarele au marele merit de a completa materialul lexical cunoscut din dicționare”¹⁴ –, precum și de Ștefan Pașca, și el un important interpret al câtorva capitole din CHEST. II Calul – „Anchetele lingvistice, prin chestionare trimise intelectualilor satelor noastre, [...] au totuși o importanță mare, pentru că, mai mult decât o anchetă la fața locului făcută de un specialist, dezgroapă cuvinte rare, adună la un loc o sinonimică bogată”¹⁵. Apreciind răspunsurile la chestionare ca pe „un neprețuit material

¹² *Raport anual*, în DR, II, 1921 – 1922, p. 903.

¹³ Sever Pop, *Buts et méthodes...*, p. 180.

¹⁴ Idem, *Câteva capitole din terminologia calului*, în DR, V, 1929, p. 58.

¹⁵ Ștefan Pașca, *Terminologia calului: Părțile corpului*, în DR, V, 1929, p. 326.

lexicografic”, S. Pușcariu l-a pus la dispoziția redactorilor Dicționarului Academiei, cu regretul că „nici fondurile Muzeului, nici ale Dicționarului n-au fost până acum îndestulătoare pentru o extragere sistematică pe fișe”¹⁶, situație care se menține și astăzi. În actualul DLR, deși între lucrările bibliografice, cu sigla CHEST., sunt menționate toate cele opt chestionare, materialul din chestionarele III și VII nu este cuprins în fișier, după cum nici localitățile acestora nu figurează în listele bibliografice. În afara utilizării, parțiale, în redactarea *Dicționarului*, materialul chestionarelor a fost cercetat și interpretat, tot parțial, în câteva studii de terminologie populară și de onomastică; prea puțin față de efortul și dorințele înaintașilor.

Cine privește mai îngăduitor și mai atent caietele aflate pe două rafturi mari ale bibliotecii institutului din Cluj poate gândi asemenea lui B. P. Hasdeu: „vreo câteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos”¹⁷ și se poate implica într-o abordare sistematică, în vederea publicării, chiar dacă aceasta „reclamă o muncă intensă de câțiva ani, care trebuie făcută cu inimă, cu dragoste și cu multă răbdare”¹⁸, cum remarcă Sever Pop.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

¹⁶ Sextil Pușcariu, *Prefață la volumul II, F – I*, al *Dicționarului limbii române*, București, 1934, p. 2.

¹⁷ B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tom. I, București, 1887, p. XVIII.

¹⁸ Sever Pop, *art. cit.*, în DR, V, 1929, p. 58.